

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ І МОДАЛЬНІСТІ

У статті описано різні підходи до співвідношення категорії заперечення і модальності через широке коло неоднорідних за смисловим об'ємом явищ на різних рівнях мовної системи, які вони виражають.

Ключові слова: заперечення, модальність, модальне значення, сфери взаємодії, субкатегорія.

В статье описываются разные подходы к соотношению категории отрицания и модальности из-за широкого круга неоднородных по смысловому объёму явлений на разных уровнях языковой системы, которые они отображают.

Ключеві слова: отрицание, модальность, модальное значение, взаимодействие, субкатегория.

The article focuses on various strategies to correlation of the negation category to modality through the wide range of the various due of the sense phenomena on the different levels of the language system.

Key words: negation, modality, modal character, spheres of negation, subcategory.

Багатоаспектність заперечення як мовного явища пояснює складність його відокремлення від інших категорій. Мова йдеться про розрізнення в мовному запереченні понятійної та граматичної сторони та їхній зв'язок, а також про суміжність категорії заперечення із категорією оцінки та, насамперед, модальності.

Саме тому **актуальність** дослідження обраної теми пов'язана з існуючими у мовознавстві різних поглядів та протиріч у трактуванні статусу категорії заперечення та її взаємодії з іншими категоріями.

Метою наукової розвідки є визначення існування взаємозв'язку категорії заперечення і модальності у лінгвістичній літературі.

Предметом є зв'язок категорії заперечення і модальності у мовознавстві.

Модальність належить до таких лінгвістичних явищ, які, незважаючи на велику бібліографію із цього питання, продовжує залишатися дискусійним. Сам термін «модальність» вживається для позначення широкого кола явищ, різнорідних за смисловим об'ємом, граматичними властивостями та ступенями оформлення на різних рівнях мовної структури [14, с. 303]. Питання про межі категорії вирішується дослідниками по-різному. У лінгвістиці виділяють шість типів модальних значень, що мають різні засоби вираження (граматичні, лексичні, інтонаційні): 1) оцінка мовцем змісту висловлення з точки зору реальності / ірреальності; 2) оцінка ситуації у висловленні з погляду її можливості, необхідності або бажаності; 3) оцінка мовцем ступеня упевненості в достовірності висловлення; 4) цільова установка мовця або комунікативна функція висловлення; 5) значення ствердження / заперечення, що відображає наявність або відсутність об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями, про які йдеться у реченні, при цьому другий член опозиції є маркований граматичними, словотвірними та лексичними засобами; 6) емоційна і якісна оцінка змісту висловлення [3, с. 67–68].

Та при будь-якому ставленні до модальності, присутнє співвіднесення з негативністю чи позитивністю висловлення, пов'язаного з позитивною чи заперечною формою судження у рамках негативно-позитивного змісту. Саме цьому дослідниками вирішується питання взаємодії категорії заперечення і категорії модальності. Багато учених вважають, що їхній зв'язок не має однозначного вирішення, зберігаючи свою дискусійність [2, с. 130] через існування різних точок зору, починаючи від доказів семантичного зв'язку цих понять до заперечування існування між ними будь-якого смислового

відношення. Це питання, на наш погляд, є особливо важливим, оскільки воно пов'язане з розкриттям сутності категорії заперечення, структури її значення, і ми зупиняємося на трьох основних положеннях.

1. Відсутність зіткнення категорій заперечення і модальності, вони є самостійними категоріями, які не мають точок перетину. Прибічники цієї теорії вважають, що в стверджувальному і заперечному висловленні рівномірно відображаються реальні факти, і обидва твердження можуть однаково диференціюватися за суб'єктивною модальністю; жоден із формально виражених показників заперечення не має ознаки, що характеризують модальні слова, а саме – не виражають точку зору мовця на відношення мовлення до дійсності [5, с. 167–178]. Одним із аргументів проти включення заперечення в ряд модальності є посилення на небезпеку її надмірного розширення [11, с. 10] і на тенденцію уявити модальність як не зовсім визначену категорію, що охоплює різномірні явища.

2. Ототожнення категорій заперечення і модальності, тобто визнання того, що категорія заперечення не є самостійною, вона нероздільна з модальністю і повністю підкорена ній. Стосовно цієї проблеми В. Г. Адмоні зауважує, що розуміючи під терміном *модальність* здатність оцінки дії, він включає в її систему співвідношення ствердження та заперечення [1, с. 52], зауважуючи, що вони є відповідно сутністю вираження реальності і нереальності зв'язків та явищ дійсності, що виражаються у реченні. Заперечення розглядається не як об'єктивна категорія, яка має визначений онтологічний характер, а як суб'єктивна, оцінна категорія. І. В. Толстой включає заперечення у категорію модальності, базуючись на тому, що воно позначає не тільки відсутність зв'язків між явищами дійсності, але й, порівняно зі стверджувальними за формою висловлюваннями, вносить у речення цілий ряд додаткових (модальних) відтінків, тобто заперечні твердження мають модальні забарвлення оцінного характеру (несхвалення, незадоволення, небажання, посилення або послаблення якості, ознаки в залежності від лексичного наповнення висловлювання) [12]. О. М. Пешковський відносить категорію заперечення до

суб'єктивно-об'єктивних, тобто вона позначає ставлення мовця до відношень між словами й словосполученнями, що виражають ці уявлення в мові та належать до сфери суб'єктивно-об'єктивної модальності [10, с. 351–352].

В. В. Виноградов, розуміючи під модальністю категорію широкого об'єму, висунув концепцію, згідно якої ствердження і заперечення розглядаються як модальні значення, що передають ставлення мовця до дійсності і те, як він оцінює реальність змісту висловлення [6, с. 266–270].

У концепції В. Г. Гака категорія модусу відображає різні складові акту комунікації і включає, окрім настанови, структури, умови та емотивності відповідність предикації дійсності, що включає ствердження і заперечення [7, с. 19–26]. О. Есперсен розглядає заперечення у суб'єктивно-модальному плані, тобто перед формуванням судження сприйняття об'єктивної дійсності повинно пропускатися через індивідуум; дослідник встановлює відповідність між логічним і граматичним запереченням, з яких останнє має потрійний характер [9, с. 373–374]. Як протичлени опозиції, що формують категорію заперечення, учений виділяє ствердження і сумнів, причому останнє займає проміжне положення [9, с. 373].

Різні типи модальності характеризують висловлення із різних боків і утворюють його комплексну модальну характеристику. Між різними модальними значеннями існують як парадигматичні, так і синтагматичні в'язки [3, с. 71]. Парадигматичні зв'язки полягають у тому, що різноманітність модальних значень може бути зведена до одного значення, яке у такому випадку розглядається як елементарне, що входить у склад інших модальних значень, котрі трактуються як похідні. У своїй теорії семантичних примітивів А. Вежбицька трактує заперечення як суб'єктивно-вольовий «модальний примітив», в основі якого полягають значення «хочу» і «не хочу», і сама авторка вважає їх мимовільними [15, с. 150–164]. Дослідниця співвідносить поняття заперечення із поняттям бажання, доводячи, що вираз «S не є P» близьке за значенням до «Я не хочу стверджувати, що S не є P» [15, с. 211].

3. Категорія заперечення і модальності є самостійними категоріями, але вони мають сфери перетину значень, які вони виражають, і сфери значень, що їх розділяють. Визнається взаємодія цих категорій і, в деяких випадках, спостерігається реалізація цих категорій за рахунок арсеналу засобів один одного, і водночас вони розглядаються як самостійні категорії: обидві виражають оцінку мовця щодо відношення висловлення до дійсності, обидві представлені системою різнорівневих мовних засобів [8, с. 41–42] і мають безпосередній зв'язок [13, с. 3]. Але той факт, що в складі одного речення можуть поєднуватися об'єктивні значення ствердження і заперечення з одного боку, і суб'єктивні модальні значення проблематичної достовірності, з іншого, – свідчить про неоднорідність заперечення і модальності [4, с. 72].

Таким чином, можна зробити **висновок**, що вивчення універсальної категорії заперечення та її суміжності з іншими категоріями, насамперед, в іспаністиці має безсумнівну актуальність, а **перспективою** подальшої наукової розвідки є дослідження способів її реалізації на різних мовної системи.

Література:

1. Адмони В. Г. О модальности предложения // Учёные Записки Ленинград. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. – Л : Просвещение, 1956. – Т. 21. – С. 45–70.
2. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка: Система отношений и система построений. – Л : Наука, 1973. – 366 с.
3. Бирюлин Л. А., Корди Е. Е. Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе / Л. А. Бирюлин, Е. Е. Корди // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность: [коллективная монография в 6 т. / отв. ред. А. В. Бондарко / Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин, Е. Е. Корди и др.]. – Л : Наука, 1990. С. 67–71.
4. Бондаренко Н. В. Отрицание как логико-грамматическая категория. М : Наука, 1983. – 212 с.
5. Васильева С. А. Об одной точке зрения по вопросу о смысле отрицания // Труды Воронежского технологического ин-та. Воронеж, 1960. – Т.16. – С. 167–178.

6. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М : Наука, 1975. – 560 с.

7. Гак В. Г. О категориях модуса предложения / Владимир Григорьевич Гак // Предложение и текст в семантическом аспекте: межвуз. темат. сборник. – Калинин : Изд-во Калининского ун-та, 1978. – С. 19–26.

8. Журо Е. А. Функционально-семантические аспекты отрицания в английском языке / Е. А. Журо // Межкультурная коммуникация и профессиональное ориентированное обучение иностранным языкам: материалы IV Междунар. науч. конф., 29 октября 2010 г. – Минск : БГУ, 2010. – С. 41–42.

9. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.

10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М : Минпроф СССР, 1956. – 512 с.

11. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / И. П. Распопов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 220 с.

12. Толстой И.В. Грамматическое отрицание и его функционирование в простом повествовательном предложении (на материале публицистики): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.01.10 – журналистика. – М., 1972. – 16 с.

13. Ференец С. А. Грамматическая категория отрицания в современном испанском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 – романские языки / С. А. Ференец. – М, 1972. – 21 с.

14. Языкознание. Большой энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

15. Wierzbicka A. Semantic primitives. – Frankfurt : Altnaum (Linguistische Forschungen 22), 1972. – P. 150–212.

ГЛУЩУК-ОЛЕЯ Г. І.

Наукові записки. Серія «Філологія». – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 35. – С. 71–72.